

Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler*

The Concealer Narrators From Basra

Ali ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadîs Ana Bilim Dalı,
Phd, Bingol University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Bingol, Turkey
celiker81@hotmail.com

ORCID: org/0000-0003-4361-0477

Geliş Tarihi: 20.03.2019, Kabul Tarihi: 04.05.2019

DOI: 10.34085/buifd.542524

Öz

Müdelles hadis, zayıf hadis içerisinde değerlendirilen rivayet çeşitlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İlk dönem hadis âlimleri tarafından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmayan tedlîs, daha sonraki zaman dilimlerinde zem edilmiş ve kizb ile eş değer kabul edilmiştir. Rivayetlerin terkine dönük kusurlardan sayılan “tedlîs” yoluyla rivayette bulunmaya, münekkitlerce sika addedilen râviler de başvurmuşlardır. Söz konusu bu yöntemle hadis nakleden râvilerin rivayetleri, bazı şartlar dâhilinde kabul edilmişken bu şartları haiz olmayan rivayetler ise cerh edilerek terkedilmiştir. Araştırma konumuz olan Basra’da birçok râvi tedlîs yoluyla rivayette bulunmuştur. Özellikle bu râvilerin ekseriyeti hadis münekkitlerince hadis rivayetinde sika olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu râvilerin tedlîs yoluyla naklettikleri rivayetleri hadis âlimlerince değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yaptığımız tetkikler sonucunda Basra’da tedlîs yoluyla rivayette bulunan ve bundan ötürü müdelles olarak cerh edilen râvilerin hadis rivayetlerindeki durumları irdelenmiştir. Elde edilen bilgiler ile bu râviler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca râvilerimizin yaşadığı belde olan Basra tarihi hakkında da bilgi verilip ilk üç asırda Basra’da hadis ilminin gelişimine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Basra, Tedlîs, Müdelles, Rivayet.

* Bu makale, “İlk Üç Asırda Basra’da Hadis İlimi” adıyla Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı’nda 11.05.2017 yılında Prof. Dr. Abdülkadir EVGİN danışmanlığında tamamlanmış olan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

The concealed hadith is regarded as one of the varieties of rumours considered in the weak hadiths. The phenomenon of concealing, which was not subject to any evaluation by the first period hadith scholars, was adopted in later periods and accepted as equivalent to lie. Narrators who are considered as reliable by critics resorted to conceal which is one of the faults facing the abandonment of the narrations. While the narrations of the narrators who reported by this method was accepted in some circumstances and the narrations that did not meet these conditions were abandoned by refusing. The research which is the subject of the article is planned as concealer narrations from Basra. Within the context of hadith sciences, many narrated by concealing in Basra. In particular, the majority of these narrations had been documented as reliable in hadith narrative by the hadith critics. On the nail, the narratives of the narrations that were transmitted via concealment were evaluated by the hadith scholars. The conditions of the narrations in the hadith narratives, who narrated by concealing and refused due to the concealing in Basra, were analysed and examined in the article. In addition, information about the history of Basra, which is the place where narrations live, was also given and the history and development of hadith in Basra in the first three centuries were mentioned briefly.

Keywords: Hadith, Basra, Concealer, Concealed, Narrative.

GİRİŞ

Cerh-ta'dîl kaynaklarını tetkik ettiğimizde hadislerin sıhhatleri hususunda yapılan ilk değerlendirmelerin sahâbe dönemine kadar gittiği görülmektedir. Sözelimi bütün sahâbîlerin zekâ düzeyleri, ezber yetenekleri ve anlama kapasiteleri birbirlerinden farklılık arz ettiğinden ötürü bazı sahâbîler hadisleri farklı anlayabiliyorlardı. Bu dönemde hadisle ilgili meydana gelen hata ve yanlış anlamaları, Hz. Peygamber'i yakından tanıyan sahâbe tarafından düzeltiliyordu. Söz konusu bu dönemde hadisle ilgili meydana gelen hatalar genel itibariyle râvinin zabt'ından kaynaklanmaktaydı.

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehit edilmesi sonrasında İslâm bel-delerinde fitne hareketleri patlak vermiş ve bunun sonucunda rivayetler uydurulmaya başlanmıştı. Bu döneme kadar sadece râvinin zabt'ından kaynaklanan kusurlara ilaveten râvinin adâletiyle ilgili kusurlar da irdelenmeye başlanmıştır. Nitekim münekkitler bu süreçte hadisleri korumak için isnad sistemini uygulamış akabinde ise isnad silsilesinde yer alan râvileri değerlendirmek amacıyla cerh ta'dîl faaliyetlerine başlamışlardır. Mezkûr bu uygulamalar neticesinde münekkitler tarafından hadis usulünde adâlet ve zabt kusurları belirlenmiştir.¹

1 Geniş bilgi için bkz. Emin Aşıkcutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 1997), 130-138.

Tedlîs, Hadis usûlünde rivayetlerin terkine dönük kusurlardan sayılmaktadır² Kaynaklarda tedlîs konusunu ele alan ilk âlimlerin Basra menşeli oldukları kaydedilmektedir.³ Bu ise, Basralı râvilerin tedlîs yoluyla hadis naklettiklerini akla getirmektedir. Tedlîs konusuna değinen Hakîm en-Neysâburî (ö. 405/1014), Basra'da tedlîs yoluyla hadis nakletmenin az olduğunu ifade etmektedir.⁴ Ancak başta İbn Hacer (ö. 852/1449) olmak üzere müdellis râvileri konu edinen eserleri tetkik ettiğimizde söz konusu eserlerde zikredilen Basralı müdellislerin sayısının az olmadıkları anlaşılmaktadır.⁵

Rivayetlerin terkine yol açan kusurlar içerisinde değerlendirilen "tedlîs" konusu ile ilgili araştırmalara katkı sunacağına inandığımız bu çalışmamızda, mudellis olarak itham edilen râvilerimizin ilmî ve sosyal hayatlarının idame ettiği Basra şehri hakkında kısa bilgi verilecektir. Daha sonra sırayla cerh sebebi sayılan tedlîs'in lügat ve ıstılah manası, râvileri tedlîs yapmaya sevk eden etkenler, Basralı münekkît âlimlerin tedlîs hakkındaki görüşleri ve Basra nisbeli müdellis râviler ve rivayetlerinin değeri ele alınacaktır.

1- BASRA ŞEHİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Basra, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) halifeliği döneminde sahâbî Utbe b. Gazvan (ö. 17/638) tarafından h. 14 yılında Zübeyr ile şimdiki Basra şehri arasında⁶ askeri bir us olarak inşa edilmiştir.⁷ Kışın askerlerin dinlemesi amacıyla

- 2 Misfir bin Ğurmullah ed- Dümeynî, *et-Tedlîsü fi'l-hadis hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhû ve'l-mevsûfîne bih* (Riyad: y.y., 1992), 35-36; Veysel Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 1. Baskı. (Ankara: İlahiyât, 2014), 26.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 1: 107; Ayrıca bkz. Özdemir, *Tedlîs*, 29.
- 4 Muhammed b. Abdullâh Hâkim en-Neysâburî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Ma'zem Hüseyin (Beyrut: Dâru İhyai'l-'Ulûm, 1977), 111; el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellîsin*, 110-111.
- 5 Karşılaştırmak için bkz en-Neysâburî, *Ma'rife* 111; Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'rifu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî (Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 18-68; Özdemir, *Tedlîs*, 237-238; Ömer Abdülazîz Cuğbeyr, *el-Hasanü'l-basrî ve hadisühü'l-mürsel* (Doktora Tezi, Câmia 'tü's-Sind Kısmu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1987), 53.
- 6 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967), 3: 590; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ (Beyrut: Mevsua'tü'l-Me'arif, 1987), 483.
- 7 Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9: 6.

kurulan Basra, daha sonraki dönemlerde civar bölgede yaşayan kabilelerin dikkatini çekmiş ve birçok kabilenin göç edip yerleştiği bir şehir olmuştur.⁸ Basra'ya Arap kabileleriyle birlikte İslâmiyet'i din olarak benimseyenler ve sahip olduğu ticari potansiyelinden ötürü tüccarlar yerleşmişlerdir.⁹ Gittikçe sivil bir kimlik kazanan şehir, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde sosyal, ekonomik ve mimarî açıdan olağanüstü bir şekilde gelişerek refah seviyesi artmıştı. Abbâsiler döneminde bütün yönleriyle en ihtişamlı günlerini yaşamasına rağmen patlak veren iç karışıklıklar neticesinde idarî ve sosyal istikrarın bozulması ve bölgede Bağdat şehrinin kurulmasıyla birlikte değerini kaybetmişti.¹⁰ Basra, şu an Irak Devleti sınırları içerisinde yer almaktadır.¹¹

2- BASRA'DA HADİS FAALİYETLERİ

Basra, yeni kurulan bir şehir olmasına rağmen sahip olduğu coğrafî ve kozmopolit yapısı neticesinde ticarî, kültürel ve ilmî alanlarda büyük sıçrayış göstererek İslâm beldeleri içerisinde önemli bir şehir olarak yer aldı.¹² Özellikle ilmî açıdan ilerlemesinin en önemli sebebi, Halife Hz. Ömer'in Basra'ya vali olarak görevlendirdiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/664) ile birlikte Basralılara dinî konuları öğretmek amacıyla gönderdiği sahâbenin katkılarıyla olmuştur. Nitekim Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî, aralarında Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ve İmrân b. Husayn (ö. 52/672) gibi önemli sahâbîlerin de bulunduğu kişileri yanına alarak Basra'ya gelip görevine başlamış¹³ şehre yerleşen sahâbe, idarî görevlerinin yanı sıra başta Kur'an öğretmek üzere Hz. Peygamber'in öğretilerini Basra mescidinde kurdukları ilim halkaları içerisinde öğretmişlerdir.¹⁴

8 Ahmed Ali Sâlih, *et-Tanzîmâtü'l-içtimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-basra* (Bağdat: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1953), 28; Abdulhalık Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 109.

9 Sâlih, *et-Tanzîmâtü'l-içtimâ'iyye*, 72-74; Bakır, "Basra", 5: 109-110.

10 Bakır, "Basra", 5: 110.

11 Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 114.

12 Geniş bilgi için bkz. Bakır, "Basra", 5: 110-111.

13 Geniş bilgi için bkz. İzzüddîn Muhammed b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 2: 385; Abdülcebbâr Nâcî, *el-Medârisü'l-târîhiyyeti'l-islâmiyye (Medresetü'l-basrati enmüzcen)* (Beyrut: Merkezü'l-Âkâdemî lî Ehbâs, 2013), 58.

14 Nâcî, *Târîhu'l-hareketi'l-fikriyye fi'l-basrati fi'l-'asri'l-islâmî* (Basra: Dârü'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, 1991), 55-57.

Basra'da Utbe b. Gazvan, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Enes b. Malik, İmrân b. Husayn yanı sıra şehre yerleşen yaklaşık 150 sahâbenin icra ettiği ilmî gelenek, tabiin döneminde Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sirîn (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Yahyâ b. Ebî Kesir, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ve daha birçok âlim yerleşik halka ilim [Kur'ân ve hadîs] öğretilmişlerdir.¹⁵ Tebe-i tabiîn ve sonraki dönem âlimleri de öğrendikleri ilimlerin üzerine yeni bilgiler ilave ederek günümüze intikal ettirilmesini sağlamışlardır. Özellikle bu dönemlerde yaşayan ve ilk musanniflerden sayılan Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) ve Rabî' b. Sabîh (ö. 160/776) ile birlikte Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), İsmâil b. 'Uleyye (ö. 193/808), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Musedded b. Muserhed (ö. 228/842), Muhammed b. Sa'd (ö. 230/844), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/863), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Bezzâr (ö. 292/904) ve isimlerini sayamadığımız yüzlerce muhaddis Basra'da köklü bir hadis kültürünün inşasına öncülük ederek rivayetlerin muhafazasına ve hadis ilminin gelişmesine katkı sunmuşlardır.¹⁶

3- BİR CERH TERİMİ OLARAK "TEDLÎS"

A- Tedlîs'in lügat ve ıstılah anlamı

Zayıf hadisler içerisinde değerlendirilen mudelles hadis, ilk dönemlerde râviler arasında kullanılan bir rivayet çeşidiydi. Tedlîs, "دلس" kökünden geldiğinde "karanlık, zülmet; دلس" tef'il babından geldiğinde ise "işin kusuru/ ayıbını örtmek" manasında kullanılmaktadır.¹⁷ Tedlîsi ıstılah manasında ilk defa kullanan âlim İmâm Şâfiî'dir. Şâfiî'nin ahad haberin hücceti hususunda serdettiği şartlardan biri, "Mülâki olduğu şahıslardan iştirmediği sözleri nakleden ve Hz. Peygamber'den sika râviler vasıtasıyla aktarılan hadislerin aksine rivayette bulunan bir müdellis olmamalıdır."¹⁸ şeklindeki tanımdır. Şâfiî sonrası tedlîsin birçok tarifi yapılmış olup tercih edilen tarif ise "Bir râvinin mülakâ

15 Bu dönemde mescitler ibadet vazifesiyle birlikte birer ilim medresesi görevini de icra ediyordu. Geniş bilgi için bkz. Nâcî, *Târuhu'l-hareketi'l-fikriye*, 15.

16 Kemal Sandıççı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs* (Ankara: DİB, 1991), 128-188.

17 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî b. Manzur, "Dîs", *Lisânu'l-Arab*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2008), 3: 64; ed-Dümeynî, *et-Tedlîs*, 35-36; Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 26.

18 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 205-206.

olup hadis semâ etmediği veya muasırı olup karşılaşmadığı veya daha önce hadis semâ ettiği hocasından, duymadığı rivayeti işitmiş izlenimini vererek nakletmesidir".¹⁹ Müdelles hadis, kendi içerisinde tedlîsü'l-isnâd, tedlîsü's-şüyûh ve tedlîsü't-tesviye başta olmak üzere birçok çeşidi vardır.²⁰ Münekkitler tedlîs yoluyla nakledilen hadislerin kabulü veya reddi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.²¹

B- Tedlîse Yapmaya Sevk Eden Nedenler

Râviyi hadis naklinde tedlîs yapmaya sevk eden birçok etken bulunmaktadır. Araştırmamızın kapsamının aşılması için râviyi tedlîs yapmaya iten sebepleri maddeler halinde yazmakla yetineceğiz. Râvileri tedlîs yapmaya sevk eden nedenler şunlardır:

- Rivayetleri sahih gösterme isteği
- Hadis aldığı hocanın/mervî anh'ın yaşça küçük oluşu
- Mervî anh'ın muammerûndan/uzun ömürlü kişilerden olması
- Çok hadis naklettiği hocasını gizlemek istemesi
- Âli isnâd elde etme istemesi
- Hocalarını çok gösterme arzusu
- İmtihan amaçlı senedin değiştirilmesi
- Tefennün; râvinin şeyhini her defasında farklı isim ve künyelerle zikretmesi
- İlim yolculuğu/rihle yaptığını göstermek istemesi
- Hocalarını koruma düşüncesi
- Rivayet hususunda bilgi sahibi olduğunu gösterme arzusu
- Sahifelerden hadis nakletmenin iyi görülmemesi
- ilk dönemlerde kavramların yaygınlaşmaması
- Edâ sîgalarının yaygınlaşmaması
- Siyasi ve itikadî sebeplerin varlığı

19 Tedlîs'in istilâh anlamları için bkz. el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellesîn*, 5-6; Özdemir, *Tedlîs*, 29-40.

20 Talebenin daha önce hadis duyduğu şeyhinden semâ etmediği bir hadisini duymuş gibi rivayet etmesine isnâd; talebenin hocanın meşhur isminin dışında daha az bilinen isim ve ya künyesiyle hadis nakletmesine şüyûh, râvinin isnâd silsilesinde yer alan zayıf râviyi düşürmesine de tesviye tedlîsi denir. Diğer tedlîs çeşitleri ve manaları için bkz. el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellesîn*, 6-8; Sibt İbn el-'Acemî eş-Şâfiî el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellesîn*, thk. Yahya Şefik (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986) 11-12; Erul, Bünyamin, "Tedlîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 263.

21 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 313-316; el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellesîn*, 8-11.

→ İnsanları İslâmiyet'e davet etmek arzusu
 → Hocanın hadis rivayetinde zayıf oluşu²² gibi etkenler ileri sürülmektedir.

C- Basralı Münekkitlerin Tedlîs Hakkındaki Görüşleri

Daha öncede değindiğimiz üzere kaynaklarda tedlîs hususunda ilk defa değerlendirmede bulunan şahısların Basralı münekkidler olduğu zikredilmektedir. Bu hususta Avf b. Ebî Cemile el-Arâbî el-Basrî (ö. 146/763) "*Tedlîs kizbdır/yalandır.*" diyerek tedlîsi ilk zemmeden muhaddistir.²³ Aynı şekilde tedlîsi yalanın kardeşi olarak değerlendirip hadis rivayetinde tedlîs yapmakla yalanı aynı kategoride değerlendiren Şu'be b. Haccâc da (ö. 160/776)²⁴ tedlîs hakkında ilk görüş bildiren münekkitlerden sayılır. Bu bağlamda Şu'be, semâ etmediği bir rivayeti işittim diyerek hadis nakletmekten/tedlîs yapmaktan sakındığını;²⁵ zina suçu işlemenin ve gökyüzünden yere düşmenin tedlîs yapmaktan daha iyi olduğunu ifade ederek tedlîs yapmanın cerh ilmindeki yerine dikkat çekmiş²⁶ ve hadis rivayetinde tedlîse başvurmanın büyük günahlardan addedilen zinadan daha kötü olduğunu dile getirmiştir.²⁷ Bununla birlikte Şu'be, tedlîse başvuran şahısların rivayetleri ve edâ sîgaları hususunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. Sözelimi Şu'be, Humeyd et-Tavîl'in (ö. 143/760) Enes b. Mâlik'ten sadece yirmi dört hadis semâ ettiğini, geri kalan rivayetleri ise Sâbit el-Bunânî aracılığıyla elde ettiğini ve bu rivayetlerde el-Bunânî'yi (ö. 127/744) düşürerek rivayeti direkt Enes'ten semâ etmiş zannını vererek tedlîs yaptığını ifade etmiştir.²⁸ Ayrıca Şu'be, "haddesenâ ve ahberenâ" sîgaları dışında tahdîs edilen rivayetlerin değersiz olduğunu ileri sürerek²⁹ isnadın mevsul olması gerektiğini ve diğer sîgalarla tahdîs edilen hadislerin kıymeti nazariyesinin olmadığını dile getirmiştir.

Tedlîs hususunda fikir beyan eden Basralı Cerîr b. Hâzım (ö. 170/786),

22 Geniş bilgi için bkz. Dumeynî, *et-Tedlîs*, 83-93; Özdemir, *Tedlîs*, 42-73.

23 Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 1: 107; Ayrıca bkz. Özdemir, *Tedlîs*, 29.

24 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 107; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 309.

25 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 152; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. *Beşâr Avâd Ma'rûf*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 7: 210.

26 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 309; Zehebî, *Siyer*, 7: 210-216.

27 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 309.

28 Zehebî, *Siyer*, 7: 213.

29 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 160.

“Tedlîsdeki en kötü şey, semâ etmediği şeyi işitmiş zanını vermeye çalışmaktır.”³⁰ diyerek bu yolla rivayette bulunan kişileri eleştirmiştir. Yine İlk dönemlerde tedlîs konusunda değerlendirmede bulunan Basralı âlim Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ise “*Tedlîs yalandır/kizbdır.*”³¹ sözünü aktardıktan sonra bu meydana Hz. Peygamber’in “*Verilmemiş bir şey ile tokluk ve gösteriş yapan sahtekâr, yalandan üst üste iki elbise giyen kişi gibidir.*” şeklindeki rivayetini zikretmiştir.³² Bir başka rivayette Hammâd, tedlîse başvuranlar için “*Müdelîs, yoklukla varlık gösterişi yapan kişidir.*”³³ diyerek tedlîsi yalan ve müdelîsi de sahtekâr/yalancı olarak tavsif etmiştir. Bu konuda Abdulvâris b. Saîd el-Anberî (ö. 180/796) ise “*Tedlîs alçalmadır/züldür.*”³⁴ diyerek müdelîsleri kınamıştır. Bu çerçevede Yezîd b. Zurey’e (ö. 182/798) tedlîs nedir şeklinde sorulan soruya “*Tedlîs yalandır/kizbdır.*” diyerek cevap vermiş³⁵ ve bu bağlamda Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö. 204/819) kendisinden Şu’be’den ahz ettiği iki rivayetini yazdığını ve “*عن شعبة*” sığasıyla naklettiği ifade etmiştir.³⁶ Bu şekilde et-Tayâlisî’nin kendisinden işittiği Şu’be’nin rivayetlerini doğrudan Şu’be’den nakletmesini kınamıştır. Ayrıca muteber ricâl kaynaklarında tedlîs hakkında değerlendirmelerde bulunan başka Basralı münekkitler zikredilmektedir. Ancak araştırmamızın kapsamını aşmamak için sadece ilk defa tedlîs hususunda görüş beyan eden mezkûr isimlerle iktifa ettik.

4- BASRA’DA TEDLÎS YAPMAKLA İTHAM EDİLEN RÂVİLER

Kaynaklarda hadis naklinde tedlîse başvurmakla itham edilen birçok Basralı râvi zikredilmektedir. Araştırmamızın kapsamının genişlememesi için burada hadis âlimleri tarafında hadis rivayetinde tevsik edilen bazı râviler hakkında kısaca bilgi verip geri kalanların ise sadece isimlerini zikretmekle iktifa edeceğiz. Bununla birlikte İbn Hacer el-Askalânî’nin “*Tabakâtü’l-*

30 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 309.

31 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 107; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 310.

32 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 310.

33 Hâkim, *Ma’rife*, 103.

34 Hâkim, *Ma’rife*, 103.

35 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid (Beirut: Müessesetu’r-Risâle, trz.), 4: 412.

36 İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 90; Dümeynî, üstün bir zekâyâ sahip olan Ebû Dâvud’un muhtemelen bu rivayeti sonradan elde ettiğini ve böylece Şu’be’den doğrudan rivayette bulunduğunu, aksi takdirde Ebû Dâvud’un böyle bir şey tenezzül etmeyeceğini belirtmektedir. Bkz. Dümeynî, *et-Tedlîs*, 271-272.

Müdellesîn” adlı eserini baz alacağımızdan inceleyeceğimiz râvileri İbn Hacer’in orada belirlediği mertebe içerisinde değerlendireceğiz.³⁷ Basra’da tedlîs yapmakla itham edilen muhaddisler şunlardır:

Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722)

Kaynaklarda hadis rivayetinde tedlîs yapmakla itham edilen Ebû Kılâbe’yi³⁸ İbn Hacer nadir tedlîs yapanların yer aldığı birinci mertebede zikretmiş,³⁹ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ise onun tedlîs yapmadığını dile getirmiştir.⁴⁰ Bu hususta Zehebî (ö. 748/1348) de Ebû Kılâbe’nin sika bir muhaddis olduğunu ifade ettikten sonra onun sahifelerden ve mülakâ olduğu veya olmadığı râvilerden tedlîs yoluyla hadis naklettiğini ileri sürmüştür.⁴¹ Ancak bu konuda çağdaş müelliflerden Dümeynî, Zehebî’nin müdelles olarak itham ettiği rivayetlerin başka âlimlerce mürsel olarak addedildiği ve isabetli olanın da bu olduğunu dile getirmiştir.⁴² Bu ise İbn Ebî Hâtim’in de ileri sürdüğü üzere Ebû Kılâbe’nin tedlîs yoluyla rivayette bulunmadığını desteklemektedir.

Hasan el-Basrî (ö. 110/728)

Hadis rivayetinde tedlîs yapmakla itham edilmektedir.⁴³ Bu çerçevede Hâkim en-Neysabûrî, Hasan’ın sahâbeden ahz ettiği rivayetlerde düşürdüğü râvilerin meçhûl olduğu ve bu kişilerin de zayıf olabileceğini ileri sürmüştür.⁴⁴ Bu bağlamda İbn Sa’d (ö. 230/845), Hasan’ı ta’dîl lafızlarıyla tavsif ettikten sonra onun muttasıl olarak naklettiği hadislerin hüccet olduğunu, senedsiz

37 İbn Hacer’in mertebeleri belirlerken uyguladığı kriterler için bkz. İbn Hacer, *Ta’rif*, 13-14.

38 Zehebî, *Siyer*, 4: 469; el-İrâkî, *Kitâbü’l-müdellesîn*, 108; İbn Hacer, *Ta’rif*, 21; Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed es-Suyûtî, *Esmâü’l-müdellesîn*, Thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasen Ensâr, (Beyrut: Dâru Cil, 1992), 69.

39 İbn Hacer, *Ta’rif*, 21.

40 Zehebî, *Siyer*, 4: 473; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 340.

41 Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963), 2: 425-426; Suyûtî, *Esmâü’l-müdellesîn*, 70; el-Halebî, *et-Tebyîn*, 65.

42 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 206-207.

43 Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semî’a minhum ve zikrû’l-müdellesîn*, thk. Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî (Mekke: Dâru’l-Âlem, 1423), 121; Zehebî, *Siyer*, 4: 588; İbn Hacer, *Ta’rif*, 29.

44 Hâkim, *Ma’rife*, 108.

naklettiği rivayetlerin ise hüccet olamayacağını dile getirmiştir.⁴⁵ Zehebî ise, İbn Sa' d'dan bu bilgileri aktardıktan sonra onun tedlîs yaptığını, mülakâî olmadığı veya hadis semâ ettiği râvileri düşürerek “عن” sîgasıyla naklettiği hadislerin müdelles olduğunu ve ihticâc için de kullanılmayacağını ifade etmiştir.⁴⁶

Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), Hasan el-Basrî'den hadis ahz eden râvilere ona hadisi kimden aldığını sormalarını tavsiye etmiş;⁴⁷ Bu bağlamda kendisine soru sorulunca Hasan, hadisi kimden duyduğunu hatırlayamadığını ancak sikalarda aldığını ifade etmiştir.⁴⁸ Bu çerçevede Abdullâh b. Avn (ö. 151/768), ona bu rivayetleri kimden işittiğini sorduğunda, Hasan el-Basrî “Senden, falan ve falan râvilerden hadis ahz ettiğini” söylemiştir.⁴⁹ Bununla birlikte Hasan el-Basrî'nin hadis işittiği râvilerden naklettiği hadisler için “سمع من” yerine “عن فلان” sîgasını kullanmıştır.⁵⁰ Bu ise Hasan el-Basrî'nin kendisinden hadis işitenleri aldatmaya çalışmadığını göstermektedir. İbn Hacer eserinde onu az tedlîs yapanların yer aldığı ikinci mertebede;⁵¹ Dumeynî ise Hasan el-Basrî'yi üçüncü mertebede zikrederek bunun daha doğru olduğunu ileri sürmüştür.⁵²

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Tedlîs yapmakla meşhur olan râvilerdendir.⁵³ Sözelimi Zehebî, münekkitlerin değerlendirmelerine dayanarak onun tedlîs yaptığını dile getirmiştir.⁵⁴ Bu hususta Ebû Hâtim (ö. 277/890), Katâde'nin sahâbeden sadece Enes b. Mâlik ve Abdullâh b. Sercis'le (ö. 80/699) mülakâî olduğunu;⁵⁵ Amr b. Ali

45 İbn Sa' d, *Tabakât*, 9: 158.

46 Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 1: 72.

47 Zeynuddîn Ebi'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*. thk. Nureddîn İtr (Dımaşk: Dâru'l-Maslâh, 1978), 1: 288-289.

48 Zehebî, *Tezhîb*, 2: 273.

49 İbn Hacer, *Tehzîb*, 1: 391.

50 Zehebî, *Tezhîb*, 2: 274.

51 İbn Hacer, *Ta'rif*, 29; Özdemir, *Tedlîs*, 124-128.

52 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 293.

53 Nesâî, *Zikrû'l-müdellesîn*, 121; Zehebî, *Siyer*, 5: 271-277; İbn Hacer, *Ta'rif*, 43; Suyûtî, *Esmâü'l-müdellesîn*, 80; el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellesîn*, 79; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 330.

54 Zehebî, *Siyer*, 5: 277; a. mlf., *Tezkire*, 1: 122.

55 Abdurrahman er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953), 5: 133.

(Fellâs) ise Katâde'nin Ebû Kılâbe'den hadis işitmediğini ifade etmiştir.⁵⁶ Aynı şekilde Katâde, Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-4), İmrân b. Husayn,⁵⁷ Süleymân b. Kays b. Yeşkurî (ö. 80/699 ?), Mucâhid el-Mekkî (ö. 103/721), Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725)⁵⁸ ve Ebü'l-Âliye er-Riyâhî'den (ö. 90/709) hadis işitmediği belirtilmiştir.⁵⁹ Ancak bu hususta Zehebî, onun Ebü'l-Aliye'den hadis işittiğini;⁶⁰ Yahyâ el-Kattân, Katâde'nin Ebü'l-Aliye'den üç;⁶¹ Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ise onun dört tane hadis duyduğunu söylemiştir.⁶² Bir başka yerde Ebû Dâvûd, Katâde'nin 30 râviden hadis duymadığı halde rivayette bulunduğunu dile getirmiştir.⁶³ İbn Hacer eserinde, Katâde'yi çokça tedlîs yapanların yer aldığı üçüncü mertebede zikretmiştir.⁶⁴

Kaynakları tetkik ettiğimizde Katâde'nin mülakî olmadığı şahıslardan çokça rivayette bulunduğu dair örnekler zikredilmektedir. Bununla birlikte tedlîs ve irsâl ile ilgili konuları içeren kitapları incelediğimizde genellikle her iki konuda aynı rivayetler dayanak yapılarak değerlendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte Şu'be, Hocası Katâde'nin kullandığı sîgalardan yola çıkarak hadis tahammül yolunu anlayabildiklerini ifade etmiştir. Sözgelimi Şu'be, Katâde'nin hadis işittiği râvilerden naklettiği hadislerde "حدَّثنا"; mülakî olmadığı şahıslardan aktardığı rivayetler için ise "قال" lafzını kullandığını söylemiştir.⁶⁵ Bir başka rivayette Şu'be, biz Katâde'nin ağzına bakardık "haddesenâ Enes, haddesenâ Saîd" dediğinde o hadisi işittiği; "حدَّث" lafzını kullandığında ise semâi olmadığının anlaşıldığını söylemiştir.⁶⁶

Hadisçiler tarafından "sika, sebt, hüccet, hâfız" gibi lafızlarla tevsik edilen Katâde, cerh sebebi kabul edilen tedlîs yapmakla itham edilmiştir.⁶⁷ Daha önce ifade edildiği üzere Katâde, işittiği veya işitmediği rivayetler için farklı

56 Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983), 14: 544; Zehebî, *Siyer*, 4: 471.

57 el-Mizzî, *Tehzîb*, 23: 499-503.

58 el-Mizzî, *Tehzîb*, 23: 499-503-512; Zehebî, *Siyer*, 5: 277; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 429.

59 el-Mizzî, *Tehzîb*, 23: 513.

60 Zehebî, *Siyer*, 5: 283.

61 İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 429.

62 İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 430.

63 İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 430.

64 İbn Hacer, *Ta'rif*, 43.

65 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 228; el-Mizzî, *Tehzîb*, 23: 510-511; Zehebî, *Siyer*, 5: 274.

66 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 151; Zehebî, *Siyer*, 5: 274.

67 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 330.

sîgalar kullanmıştır. Oysaki tedlîs yoluyla rivayette bulunan râvi, hadis aktardığı kişiyi aldatmayı amaçlamaktır. Şayet Katâde'nin böyle bir art niyeti olsaydı duymadığı hadisleri duymuş zannını vererek karşısındaki kişileri aldatmaya çalışırdı. Ancak öğrencilerinin bu bağlamdaki beyanları, Katâde'nin böyle bir şeye tenezzül etmediği yönündedir. Ayrıca Katâde'nin yaşadığı zaman aralığında isnâd faaliyetlerinin tam olarak yaygınlaşmadığından ötürü bu şekilde hadis nakletmekte bir beis görmediği düşünülmektedir. Bununla birlikte Şu'be'nin, Katâde'nin tahdîs ettiği hadisler içerisinde dört tanenin sahih olmadığını belirtmesi,⁶⁸ Katâde'nin bu dört rivayetin dışındakilerinde bir problem olmadığı anlaşılmaktadır.

Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747)

Hadis rivayetinde müdellis olarak itham edilmektedir.⁶⁹ Sözelimi Ebû Hâtim, Basra'da bir grup râvinin Enes'ten hadis işitmedikleri halde ondan rivayette buldukları ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'in de bunların içerisinde yer aldığını,⁷⁰ İbn Hibbân da (ö. 354/965), Yahyâ'nın Enes b. Mâlik'ten hadis işitmediğini ve ondan tahdîs ettiği hadislerde tedlîs yaptığını ileri sürmüştür.⁷¹ Bu hususta Huseyn el-Mu'allem (ö. ?), biz Yahyâ'ya "semâ etmediğin veya mülakâ olmadığın şahıslardan rivayette bulunuyorsun." diyerek kendisini bu konuda uyardıklarını ifade etmiştir.⁷² İbn Hacer ise Yahyâ'yı az tedlîs yapanların yer aldığı ikinci mertebede zikretmiştir.⁷³

Öte yandan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Ebî Kesîr'in hadis rivayetinde Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Zührî (ö. 124/742) ile birlikte insanların en sağlamı olduğunu; Zührî ile bir konuda ihtilafa düştüklerinde ise onun görüşünün muteber kabul edildiğini dile getirmiştir.⁷⁴ Bu çerçevede Ebû Hâtim ise onun hadis konusunda "imâm" olduğunu ve sadece sika kişilerden

68 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân Fesevî, *Kitabü'l-ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1411/2003), 2: 277.

69 Nesâî, *Zikrül-müdeellisîn*, 121; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 383; İbn Hacer, *Ta'rif*, 36; Suyûtî, *Esmâül-müdeellisîn*, 106.

70 İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsil*, thk. Şükrüllâh b. Ni'metullâh Kûçânî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 244.

71 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitabü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdu'l-Mü'id Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârif'l-Osmâniyye, 1973) 7: 592.

72 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 284.

73 İbn Hacer, *Ta'rif*, 36.

74 el-Mizzî, *Tehzîb*, 31: 508; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 384.

hadis naklettiğini belirtmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte münekkitler tarafından hadis rivayetinde tevsik edilen İbn Ebî Kesîr'in, kitabet yoluyla tahdîs ettiği rivayetleri eleştirilmiştir. Nitekim kendisi de söz konusu rivayetleri "بلغني" lafzıyla eda ettiğini dile getirmiştir.⁷⁶ Dolayısıyla kendisinden hadis nakleden râviler, onun kullandığı edâ sîgalarından yola çıkarak hadis tahammül metodunu anlayabilmişlerdir. Kanaatimizce İbn Ebî Kesîr'in insanları aldatmak gibi niyeti olsaydı, bu şekilde hadis tahdîs etmezdi.

Humeyd b. Ebî Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760)

Kaynaklarda hadis rivayetinde tedlîs yapmakla itham edilmektedir.⁷⁷ Bu hususta Şu'be, Humeyd'in Enes b. Mâlik'ten beş hadis,⁷⁸ başka bir yerde ise yirmi dört hadis semâ ettiğini; İbn Hibbân ise onun on sekiz hadis duyduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ Bununla birlikte Enes'ten rivayet ettiği hadislerin çoğunu Sâbit el-Bünânî⁸⁰ ile Katâde'den semâ ettiğini;⁸¹ özellikle Sâbit'ten duyduğu Enes'in hadislerini tedlîs yaparak "عن" sîgasıyla direkt Enes'ten rivayette bulunduğu ifade etmiştir.⁸² Bu hususta Ebû Bekir el-Berdîcî (ö. 301/913) de, Humeyd'in Enes'ten "haddesenâ" sîgasıyla tahdîs ettiği hadislerin sahîh olduğunu söylemiştir.⁸³ İbn Hacer ise Humeyd et-Tavîl'i çokça tedlîs yapanların yer aldığı üçüncü mertebede zikretmiştir.⁸⁴

Humeyd et-Tavîl'in Enes'ten tedlîs yoluyla hadis aktardığına dair görüşler genel itibariyle Şu'be b. Haccâc'a dayanmaktadır. Rical kaynaklarını irdelediğimizde Humeyd ile Şu'be'nin arasında bir çekişmenin olduğu görülmektedir. Nitekim kendisi de Şu'be ile aralarındaki sorunlara dikkat çekmiştir.⁸⁵

75 İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, 9: 142; el-Mizzî, *Tehzîb*, 31: 509.

76 el-Mizzî, *Tehzîb*, 31: 509; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 384.

77 Nesâî, *Zikrû'l-müdekkisîn*, 121; el-Halebî, *Esmâü'l-Mmdekkisîn*, 23; İbn Hacer, *Ta'rif*, 38; Suyûtî, *Esmâü'l-müdekkisîn*, 47.

78 el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 360; Zehebî, *Siyer*, 6: 166; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 330.

79 İbn Hibbân, *Sikât*, 4: 148; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 31; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1: 494.

80 İbn Adî, *Du'afa*, 3: 66; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 359-360; Zehebî, *Siyer*, 6: 165; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1: 494.

81 İbn Hacer, *Ta'rif*, 38.

82 İbn Hibbân, *Sikât*, 4: 148; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 312.

83 İbn Hacer, *Tehzîb*, 1: 494.

84 İbn Hacer, *Ta'rif*, 38; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 297; Özdemir, *Tedlîs*, 156.

85 İbn Adî, *Du'afa*, 3: 67; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 31-361; Zehebî, *Siyer*, 6: 166; VII, 217; Ayrıca *akranların birbirlerini cerh etmeleri munekkidler tarafından kabul görmeyen bir kural olduğu*

Ayrıca bu konuda el-Alâî (ö. 761/1359), Humeyd'in tedlîse yoluyla naklettiği rivayetleri beyan ettiğini ve kendisinin de sika oluşundan ötürü rivayetlerinin sağlam kabul edildiğini ifade etmiştir.⁸⁶ Benzer şekilde İbn Adî (ö. 365/976) ise, Humeyd'in kesirü'l-hadis olduğunu, rivayetlerinin sahih/müstakîm olduğunu ve muhaddisler tarafından kabul gördüğünü dile getirmiştir.⁸⁷

Kanaatimizce Humeyd et-Tavîl, kendisine karşı iyi davranmayan Şu'be'ye rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri vermek istememesinden dolayı böyle davranmıştır. Bununla birlikte hadis rivayetinde tevsik edilen Humeyd'in yine sika kabul edilen Sabit'ten tedlîs yoluyla naklettiği rivayetlerde problem görülmediğinden hadisçiler tarafından müstakîm/sağlam sayılmışlardır.⁸⁸

Sonuç itibarıyla her ne kadar Humeyd'in tedlîs yoluyla naklettiği rivayetler sağlam addedilse de Enes'ten naklettiği bazı rivayetlerde tedlîse başvurduğu⁸⁹ ve Yahyâ el-Kattân'nın da dile getirdiği üzere söz konusu rivayetler şüpheli kabul edilmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla Humeyd'in Enes'ten naklettiği bazı rivayetlerde problem olabileceğini varsayarak tenkit edilen mezkûr rivayetlere ihtiyatlı yaklaşılması ve bunların araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

Süleymân b. Tarhân et-Teymî (ö. 143/761)

Kaynaklarda müdellis olmakla itham edilen muhaddislerden biri olarak zikredilir.⁹¹ Süleyman'ın Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ebü'l-Âliye ve İkrime'den (ö. 105/723) hadis işitmediği ifade edilmiştir.⁹² Yahyâ b. Saîd el-Kattân ise et-Teymî'nin ehli hadisten olduğunu ve Hasan el-Basrî ile Muhammed b. Sîrîn'den "حدثنا" ve "سمعت" lafızlarıyla naklettiği hadislerin sâlih olduğunu dile getirmiştir.⁹³ İbn Hacer eserinde Süleymân et-Teymî'yi

bilinen bir gerçektir. Bundan ötürü Şu'be'nin yaşıtı olan Humeyd'yi cerh etmesi kabul gören bir davranış değildir. Bkz. Zehebi, Siyer, 5: 275.

86 İbn Hacer, *Tehzîb*, 1: 494.

87 İbn Adî, *Du'afa*, 3: 67; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 312; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 295.

88 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 295.

89 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 251; el-Mizzî, *Tehzîb*, 7: 312.

90 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 295.

91 Nesâî, *Zikrû'l-müde'llisîn*, 122; el-İrâkî, *Kitâbü'l-müde'llisîn*, 55; el-Halebî, *Esmâü'l-müde'llisîn*, 29; İbn Hacer, *Ta'rif*, 33; a. mlf., *Tehzîb*, 2: 99.

92 el-Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî *Camîu't-Tahsîl fi Ahkâmî'l-Merâsil*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1986), 188; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 99.

93 İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 99.

az tedlîs yapanların zikredildiği ikinci mertebede yer vermiştir.⁹⁴

Öte yandan Şu'be b. Haccâc, Süleymân et-Teymî'nin hadis hususunda gördüğü en sağlam muhaddis olduğunu⁹⁵ ve onun şüpheyle yaklaştığı hadislerin bile yakın hükmünde olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶ Ayrıca Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ile Nesâî de (ö. 303/915) onu hadis rivayetinde tedlîs yapmakla itham etmelerine rağmen sika oluşunda ittifak etmişlerdir.⁹⁷

Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773)

Hadis rivayetinde tedlîse başvurmakla itham edilen muhaddislerden biridir.⁹⁸ Yahyâ el-Kattân, onun Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Hişâm b. Urve'den hadis işitmediğini;⁹⁹ Ahmed b. Hanbel ve Nesâî ise İbn Ebî Arûbe'nin Hammâd b. Süleymân, Zeyd b. Eslem, Amr b. Dinâr ve daha birçok kişiden duymadığı rivayetlerde tedlîse başvurduğunu dile getirmişlerdir.¹⁰⁰

Daha önce mezkûr bazı muhaddislerde ifade ettiğimiz üzere Saîd b. Ebî Arûbe de hadisi elde ettiği tahammül yöntemine göre edâ lafızlarını kullanıyordu. Mesela râvisinden işitmediği rivayetleri "عن" sığasıyla tahdîs ediyordu.¹⁰¹ İbn Ebî Arûbe'nin bu yöntemini bilen kişiler, ondan hadis dinlediklerinde temkinli davranırlardı. Sözgelimi Vekî' b. Cerrâh, Saîd'den hadis dinlediğinde sahîh rivayetleri alıp diğerlerini almadığını;¹⁰² bu hususta Bezzâr ise onun "سمعت" ve "حدسنا" lafızlarıyla naklettiği rivayetlerinin sağlam olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Yahyâ el-Kattân'ın tevsik ettiği İbn Ebî Arûbe'nin¹⁰⁴ tahdîs ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte de* tahrîc edilmiş; İbn Hacer ise onun ismini az tedlîs yapanların yer aldığı ikinci mertebede zikretmiştir.¹⁰⁵

94 İbn Hacer, *Ta'rif*, 33; Özdemir, *Tedlîs*, 139.

95 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 4: 12; el-Mizzî, *Tehzîb*, 12: 8.

96 el-Mizzî, *Tehzîb*, 12: 8; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 99.

97 İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 99.

98 Nesâî, *Zikrû'l-müdellesîn*, 122; el-Alâî, *el-Merâsil*, 106; el-Halebî, *Esmâü'l-müdellesîn*, 26; İbn Hacer, *Ta'rif*, 31; Özdemir, *Tedlîs*, 135.

99 Zehebî, *Siyer*, 6: 415.

100 Zehebî, *Siyer*, 6: 415; a. mlf., *Mizân*, 2: 152; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 300.

101 Zehebî, *Mizân*, 2: 152.

102 el-Mizzî, *Tehzîb*, 11: 10; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 34.

103 İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 34; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 300.

104 İbn Adî, *Du'afâ*, 4: 448; Zehebî, *Mizân*, 2: 151.

105 İbn Hacer, *Ta'rif*, 31; Özdemir, *Tedlîs*, 135.

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)

Ahmed b. Hanbel, Şu'be b. Haccâc'ın Suveyd b. Huceyr el-Basrî'den (ö. ?) rivayet ettiği hadislerde Amr b. Dinâr'ı düşürerek tedlîs yaptığını zannettiğini ifade etmektedir. Söz konusu hadis için İbn Hacer, bu değerlendirmenin Ahmed'in zanı olduğunu, Şu'be'nin Amr b. Dinâr'dan duyduğu Ebû Kaza'a rivayetlerini daha sonra ondan semâ ederek rivayette bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶ Cehenneme girmesine sebep olacak ve bu hususta en çok çekindiği şeyin hadis olduğunu dile getiren¹⁰⁷ ve daha önce ifade edildiği üzere tedlîs yapmayı zinadan daha şerli gören birisinden tedlîs yapmasını beklemek akla ziyandır. Ayrıca Şu'be b. Haccâc ile Ebû Kaza'a el-Basrî'nin tercemelerinin yer aldığı kaynakları tetkik ettiğimizde, Şu'be'nin ondan tedlîs yoluyla rivayette bulunduğuna dair herhangi bir ithama rastlayamadık.¹⁰⁸

Rebî' b. Subeyh (ö. 160/776)

Buhârî (ö. 256/870), Ebû Velîd Tayâlisî'den (ö. 227/842) alıntıyla Rebî'in müdellis olmadığını, Mubârek b. Fudâle'nin (ö. 164/781) ise ondan daha çok tedlîse başvurduğunu ifade etmiştir. Bu hususta Ukaylî (ö. 322/934) ise, Buhârî'nin aksine Rebî'in de tedlîs yaptığını dile getirmiştir.¹⁰⁹ Muhtemelen Ebu Velîd'in, Rebî'in hem tedlîse başvurmadığını ifade etmesi hem de Mubârek b. Fudâle ile karşılaştırmasının tahkik hatasıdır. Bununla birlikte tedlîs konusunda bilgi veren eserleri tetkik ettiğimizde Rebî'in tedlîs yaptığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sadece Dümeynî, Ebû Velîd'in mezkûr rivayetine dayanarak Rabî'i nadir tedlîs yapanların yer aldığı birinci mertebede zikretmiştir.¹¹⁰

Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786)

Yahyâ el-Himmânî (ö. 228/843), Cerîr b. Hâzim'in Ebû Hâzim→Sehl b. Sa'd senediyle aktardığı "Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında Hz. Ebû Bekir'in

106 Dümeynî, *et-Tedlîs*, 450.

107 Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, 2: 284; Zehebî, *Siyer*, 7: 213; a. mlf., *Tezkire*, 1: 197.

108 İbn Hibbân, *Sikât*, 6: 412-446; el-Mizzî, *Tehzîb*, 12: 245-479.

109 Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 47; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-duafâi'l-kebir*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1998), 2: 52.

110 Dümeynî, *et-Tedlîs*, 199.

arkasında saftutması” ile ilgili rivayette Cerîr’i tedlîs yapmakla eleştirmektedir.¹¹¹ İbn Hacer eserinde Cerîr’i nadir tedlîs yapanların yer aldığı birinci mertebede zikretmektedir.¹¹²

Hadisçier tarafında tevsik edilen Cerîr b. Hâzım, tedlîs hususunda değerlendirilmede bulunarak müdellis râvileri cerh eden âlimlerdendir. Tedlîs yoluyla rivayette bulunmayı tenkid eden birisinin tedlîs yapmakla itham edilmesi, kanaatimizce muhaddislerin tedlîs ıstılahına yükledikleri farklı manalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca müdellisleri konu edinen kaynakları tetkik ettiğimiz de onun tedlîs yaptığına dair itham, sadece İbn Hacer ile Dümeynî’nin eserlerinde zikredilmektedir.

Ömer b. Ali b. el-Mukaddemî el-Basrî (ö. 190-192)

Kaynaklarda Ömer b. Ali, tedlîs yapmakla itham edilmektedir. Sözgeçimi el-Mukademmî, bir hadisi tahdîs ederken “حدثنا” ve “سمعت” sîgalarını telafüz ettikten bir süre sonra Hişâm b. Urve (ö 146/763)-’A’meş (ö. 148/765) diyerek¹¹³ tedlîsu’s-sukût şeklinde hadis aktarıyordu.¹¹⁴ Bu davranışından dolayı eleştirilmesine rağmen birçok münekkit tarafından hadis rivayetinde tevsik edilmiştir. Mesela İbn Sa’d, onun tevsik etmekle birlikte tedlîs yoluyla rivayette bulunduğunu dile getirmiştir.¹¹⁵ Benzer şekilde İbn Mâin ile Ahmed b. Hanbel de Ömer’in hadis rivayetinde sağlamlığını ifade ettikten sonra tedlîs yoluyla rivayette bulunduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁶ Bu hususta Affân b. Müslim (ö. 220/835), el-Mukaddemî’nin sâlih birisi olduğunu, hadis naklinde tedlîs dışında başka bir kusurunun olmadığını ve “حدثنا” lafzıyla

111 İbn Hacer, *Ta’rif*, 20; Dümeynî, *et-Tedlîs*, 189; Özdemir, *Tedlîs*, 104.

112 İbn Hacer, *Ta’rif*, 20.

113 İbn Sa’d, *Tabakât*, 9: 292; el-İrâkî, *Kitâbü’l-müdellisîn*, 76; İbn Hacer, *Ta’rif*, 50.

114 İbn Hacerin tedlîsu kat’ olarak vasıflandırdığı bu tedlîs çeşidini, kaynakları incelediğimizde tedlîsu’s-sukût olduğu görülmektedir. Tedlîsu kat’(hazf); talebenin hocasından muteber bir yolla almadığı rivayeti, şeyhinden muteber bir yolda aldığı izlenimini vermek için hiçbir eda sîgasını kullanmadan direkt olarak şeyhinin ismini zikrederek rivayete başlamasıdır. Tedlîsu’s-sukût ise; talebenin “حدثنا” ve “سمعت” eda lafızlarını kullandıktan sonra bir süre bekleyip kendisinden muteber bir tarikle hadis almadığı şeyhin ismini zikrederek rivayete başlamasına denir. Krş. İçin bkz. İbn Hacer, *Ta’rif*, 50; Özdemir, *Tedlîs*, 81-82.

115 İbn Sa’d, *Tabakât*, 9: 292; el-İrâkî, *Kitâbü’l-müdellisîn*, 76; İbn Hacer, *Ta’rif*, 50-51.

116 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 124-125; el-İrâkî, *Kitâbü’l-müdellisîn*, 76.

naklettiği rivayetlerini aldığı ifade etmiştir.¹¹⁷ İbn Hacer ise, onu çok tedlîs yapanların yer aldığı dördüncü mertebede zikretmiştir.¹¹⁸

Ebû Hâtim, tedlîs yoluyla hadis naklettiğinden ötürü onu “mahalluhu’s-sıdk” lafzıyla vasıflandırmış ve bunun nedenini de tedlîs yoluyla hadis aldığı râvilerin zayıf olma ihtimallerinden çekindiği şeklinde açıklamıştır.¹¹⁹ Zehebî ise Ömer b. Ali’yi “imâm, hüccet, hâfız ve müdellis” olarak tavsif ettikten sonra onun tedlîs yoluyla hadis ahz ettiği şahısların sikalardan olmasını temenni ettiğini dile getirmiştir.¹²⁰ Hadis rivayetinde hâfız¹²¹ ve sika kabul edilen Ömer b. Ali’nin tahdîs ettiği rivayetler *Kütüb-i Sitte*’de yer almıştır.¹²²

5- BASRA’DA TEDLÎS YAPMAKLA İTHAM EDİLEN DİĞER RÂVİLER

Birinci Mertebe

Bu mertebede nadir tedlîs yapanlar zikredilmekte olup yer alan râviler şunlardır: Lâhik b. Humeyd Ebû Miclez el-Basrî (ö. 106/724),¹²³ Eyyûb es-Sahtiyânî¹²⁴ ile Hâlid el-Hazzâ el-Basrî’dir (ö. 142/758).¹²⁵

İkinci Mertebe

Bu mertebede az tedlîs yapan râviler yer alıp genellikle büyük hadis imâmı zikredilmektedir. Bu mertebede yer alan Basralı râviler şunlardır: Eş’as b. Abdülmelik el-Basrî (ö. 142/759),¹²⁶ Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756)¹²⁷ ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’dir (ö. 204/819).¹²⁸

Üçüncü Mertebe

117 İbn Sa’d, *Tabakât*, 9: 292; el-Mizzî, *Tehzîb*, 21: 473.

118 İbn Hacer, *Ta’rif*, 50; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 388-390.

119 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 125; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 389.

120 Zehebî, *Siyer*, 8: 513-514.

121 Zehebî, *Tezkire*, 1: 292.

122 İbn Sa’d, *Tabakât*, 9: 292; İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 188; el-Mizzî, *Tehzîb*, 21: 474; Zehebî, *Siyer*, 8: 513.

123 İbn Hacer, *Ta’rif*, 27; Özdemir, *Tedlîs*, 120.

124 İbn Hacer, *Ta’rif*, 19; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 183; Özdemir, *Tedlîs*, 103.

125 İbn Hacer, *Ta’rif*, 20; Özdemir, *Tedlîs*, 106.

126 İbn Hacer, *Ta’rif*, 28; Özdemir, *Tedlîs*, 126.

127 Nesâî, *Zikrû’l-müdeellisîn*, 122; İbn Hacer, *Ta’rif*, 36; el-Alâî, *el-Merâsil*, 112; Özdemir, *Tedlîs*, 148.

128 el-Halebî, *Esmâü’l-müdeellisîn*, 30; İbn Hacer, *Ta’rif*, 33; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 270-271; Özdemir, *Tedlîs*, 138.

Bu mertebede çok tedlîs yapmakla itham edilen râviler zikredilip genellikle onların semâ yoluyla elde ettikleri rivayetlerine itibar edilir. Bu mertebede yer alan Basralı râviler şunlardır: Abdülazîz b. Abdillâh el-Kureşî el-Basrî (ö. ?),¹²⁹ Hasan b. Zekvân el-Basrî (ö. 141/758 ?),¹³⁰ Hişâm b. Hassân el-Ezdî el-Basrî (ö. 147/764),¹³¹ Abdulcelil b. Atiyye el-Basri (ö. 150/767 ?),¹³² Meymûn b. Mûsâ el-Basrî (ö. 151/768),¹³³ Vâsil b. Abdurrahmân Ebû Hurre er-Rekkâşî el-Basrî (ö. 152/769),¹³⁴ İkrime b. Ammâr el-Basrî el-Yemâmî (ö. 160/777),¹³⁵ Ali b. el-Mubârek el-Basrî (ö. 160/777 ?),¹³⁶ Muhammed b. Abdurrahmân et-Tufâvî el-Basrî (ö.181/797 ?),¹³⁷ Abdulvahhâb b. Atâ el-Heffâf el-Basrî (ö. 204/819),¹³⁸ ve Mubârek b. Fudâle'dir (ö. 164/781).¹³⁹

Bu mertebede isimleri zikredilen Basralı müdellis râvilerlerden Meymûn b. Mûsâ'nın dışındakiler, hadis âlimlerince hadis rivayetinde ihtilaf olmakla birlikte tevsik edilmişlerdir. Başta münekkit kimliğiyle bilinen Yahyâ el-Kattân, Ebû Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) ve Vekî' b. Cerrâh gibi muhaddislerin hadis aldığı Meymûn b. Mûsâ ise Ebû Hâtim tarafından hadis rivayetinde "sadûk" olarak vasıflandırılmıştır.¹⁴⁰ Ayrıca çağdaş müelliflerden sayılan Dumeynî'nin tedlîs yapmakla itham ettiği Ali b. el-Mubârek'in sikalığında icma olduğu görülmekte olup ricâl ve müdellis râvileri konu edinen eserlerde tedlîs yoluyla rivayette bulunduğu dair herhangi bir değerlendirmeye rastlayamadık. Sadece Ali b. el-Mubârek'in Yahyâ b. Ebî Kesîr'e ait iki kitaba

129 İbn Hibbân, *Sikât*, 8: 394; İbn Hacer, *Ta'rif*, 40; Özdemir, *Tedlîs*, 163.

130 İbn Hibbân, *Sikât*, 6: 163; Hâkim, *Ma'rife*, 109; İbn Hacer, *Ta'rif*, 38; el-Alâî, *el-Merâsil*, 105; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 377.

131 Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Kahire: Matba' tu'l-Medîne, 1984), 2: 328; İbn Hacer, *Ta'rif*, 47; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 357; Özdemir, *Tedlîs*, 184.

132 İbn Hibbân, *Sikât*, 8: 421; İbn Hacer, *Ta'rif*, 39; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 313; Özdemir, *Tedlîs*, 161.

133 Nesâî, *Zikrû'l-müdellîsîn*, 125; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 237; İbn Hacer, *Ta'rif*, 47; el-Alâî, *el-Merâsil*, 111; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 355.

134 İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 559; İbn Hacer, *Ta'rif*, 48; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 365; Özdemir, *Tedlîs*, 188.

135 el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2: 144; İbn Hacer, *Ta'rif*, 42; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 318; Özdemir, *Tedlîs*, 168.

136 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 321.

137 İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 442; el-Alâî, *el-Merâsil*, 109; Özdemir, *Tedlîs*, 173.

138 İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 133; İbn Hacer, *Ta'rif*, 41; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 315; Özdemir, *Tedlîs*, 166.

139 el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2: 263; Zehebî, *Tezkire*, 1: 200; İbn Hacer, *Ta'rif*, 43; el-Alâî, *el-Merâsil*, 108; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 346.

140 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 8: 237.

sahip olduğu ve bu kitaplardan birini semâ ile diğerini de arz yoluyla elde ettiği ifade edilmektedir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitt'e*'de tahriç edilmiştir¹⁴¹

Dördüncü Mertebe

Bu mertebede zikredilen müdellis râviler, genellikle zayıf ve meçhûl râvilerden tedlîs yoluyla rivayette bulunanlardır. Bu kişilerin sadece semâ yoluyla elde ettikleri rivayetlerine itibar edilmektedir. Bu mertebede yer alan Basralı râviler şunlardır: Abbâd b. Mansûr en-Nâcî el-Basrî (ö.152/769)¹⁴² ve İâ b. Tahmân el-Basrî'dir (ö. 150/767?).¹⁴³

Bu mertebede ismi zikredilen Abbâd b. Mansûr için Yahyâ el-Kattân değerlendirmede bulunmuş ve onun hadis rivayetinde sika olduğunu belirterek itikadî görüşlerinden ötürü rivayetlerinin terk edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Ancak bazı münekkitler onu fikirlerinden ötürü zayıf ve leyyin olarak tavsif etmişlerdir.¹⁴⁴ Benzer şekilde hadis âlimleri tarafından tevsik edilen İâ b. Tahmân¹⁴⁵ da, Enes b. Mâlik'ten tek başına naklettiği münker rivayetlerinden dolayı İbn Hibbân tarafından tedlîs yapmakla tenkid edilmektedir.¹⁴⁶ Ancak Dumeynî, İbn Hibbân tarafından eleştirilen İâ'nın tedlîs yoluyla rivayette bulunduğu dair kaynaklarda herhangi bir değerlendirmenin zikredilmediğini ileri sürmektedir.¹⁴⁷ İâ b. Tahmân'ın rivayetlerini Buharî, Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî eserlerinde tahriç etmişlerdir.¹⁴⁸

Beşinci Mertebe

Bu mertebede zikredilen müdellisler genellikle tedlîs ile birlikte başka kusurlardan da cerh edilmişlerdir. Söz konusu râvilerin hafif zayıf olanları hariç, geri kalanların rivayetleri cerh edilmiştir. Bu mertebede yer alan Basralı râviler şunlardır: Ziyâd b. Meymûn es-Sekafî el-Basrî (ö. ?),¹⁴⁹ Abdullâh b.

141 Geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 203-204; İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 213; el-Mizzî, *Tehzîb*, 21: 111-114.

142 Nesâî, *Zikrû'l-müdellisîn*, 125; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 86; İbn Hacer, *Ta'rif*, 50; el-Alâî, *el-Merâsil*, 107.

143 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 390.

144 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 86.

145 el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 618-619.

146 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecruhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Riyâd: Dâru'l-Sami'î, 2000), 2: 96.

147 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 390.

148 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 280; el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 617-620.

149 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 414.

Mu'âviye b. Âsım el-Basrî (ö. ?),¹⁵⁰ Abdullâh b. Abdülazîz el-Kureyşî Ebû Vehb el-Basrî (ö. ?)¹⁵¹ ve Ebû Osmân el-Basrî Amr b. Hakkâm'dır (ö. 219/834).¹⁵²

İbn Hibbân, bu mertebede yer alan Abdullah b. Muâviye ve Abdullâh b. Abdülazîz'i *Sikât*'ında zikretmiş,¹⁵³ diğer müdellislerden Ebû Osmân el-Basrî hadis rivayetinde zayıf ve metrûk, Ziyâd b. Meymûn ise münekidlerce metrûk ve kezzâb olarak tenkid edilmiştir.¹⁵⁴

D- Basralı Müdellislerin Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda de değindiğimiz üzere tedlîs hususunda ilk defa görüş bildiren ve tedlîsi cerh sebebi kabul eden münekkitlerin Basralı olduklarını tespit etmiş bulunmaktayız. Tedlîs hususunda ilk değerlendirmelerin Basra'da yapılması, tedlîs yoluyla rivayetlerin ilk defa Basra'da ortaya çıktığı ya da tedlîs yoluyla hadis nakletmenin burada yoğun olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Bu bağlamda Hakîm, Basra'yı nadir/çok az tedlîs yapılan yer¹⁵⁵ olarak zikretse de kaynakları tetkik ettiğimizde yapılan tespitin doğru olmadığını göstermektedir. Sözelimi Nesâî, "*Zikru'l-Müde'llisîn*" adlı risalesinde tespit ettiği yirmi iki müde'llisin dokuzu Basralı râvilerdir.¹⁵⁶ Yine bu konuda İbn Hacer'in "*Tabakâtü'l-Müde'llisîn*" adlı eserinde isimlerini zikrettiği müde'llislerden yirmi beş tanesi Basra menşeli râvilerdir. Bu rakam, eserde geçen yüz elli iki müde'llis râvinin yaklaşık 6/1 ine tekabül etmekte olup böylece Basra, Kûfe'den sonra en fazla tedlîs yapılan ikinci şehir konumunda yer almaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca başka kaynaklardan tespit ettiğimiz müde'llisleri de ilave ettiğimizde bu rakam otuz dörde kadar yükselmektedir. Mezkur bilgileri baz aldığımızda, Basra'da tedlîs yoluyla hadis nakledenlerin sayısının diğer beldelelere oranla az olmadığı, aksine çok olduğu anlaşılmaktadır. Şunu belirtmekte yarar olacağı kanısındayız, bin taneden fazlası *Kütüb-i Sitte* râvisi olmak üzere takriben üç bin râvinin/muhaddisin yaşadığı Basra'da bu sayı genelinin %1'ine denk gelmektedir.¹⁵⁸

150 İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 46; İbn Hacer, *Ta'rif*, 55; Özdemir, *Tedlîs*, 214.

151 İbn Hibbân, *Sikât*, 8: 394; İbn Hacer, *Ta'rif*, 55; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 430; Özdemir, *Tedlîs*, 217.

152 İbn Hacer, *Ta'rif*, 56; Özdemir, *Tedlîs*, 219.

153 İbn Hibbân, *Sikât*, 7: 46; 8: 394.

154 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 414; Özdemir, *Tedlîs*, 219.

155 Hâkim, *Ma'rife*, 111; el-İrâkî, *Kitâbü'l-müde'llisîn*, 110-111.

156 Bkz. Nesâî, *Zikrû'l-müde'llisîn*, 121-125.

157 Bkz. İbn Hacer, *Ta'rif*, 18-68; Özdemir, *Tedlîs*, 237-238.

158 Cuğbeyr, *el-Hasanü'l-basrî ve hadisühü'l-mürsel*, 53.

Diğer taraftan râviyi tedlîs yapmaya sevk eden birçok etkenin olduğunu daha önce zikretmiştik. Sözelimi bu dönemlerde hadis rivayetinde tevsik edildikleri halde sırf itikadî düşüncelerinden ötürü cerh edilen râvilerden nakledilen rivayetlerde tedlîs yoluna gidildiği görülmektedir. Örneğin itikadî görüşlerinden ötürü tenkid edilen râvilerden rivayette bulunan bazı muhaddisler, onların isimlerini kullanmaktan ziyade “عن رجل” şeklinde ya da künyelerini/lakaplarını zikrederek hadis nakletmişlerdir. Bu hususta İbn Adî, -sırf itikadî düşüncesinden ötürü- ta’dif edilen Basralı Atâ b. Ebî Meymûne’den (ö. 131/748 ?) hadis nakledenlerin geneli onun isminin yerine Ebû Mu’âz künyesini kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁵⁹

Öte taraftan ıstılahlaşmanın tam olarak gerçekleşmediği ilk zamanlarda tedlîs ile irsâl kavramlarının aynı manada kullanıldığı görülmektedir. Müdellis olarak itham edilen bir râvi başka bir kaynaktan mürsil olarak itham edilebiliyordu.¹⁶⁰ Örneğin Şu’be, Ebû Hureyre’yi tedlîs yapmakla itham etmektedir.¹⁶¹ Oysaki sahâbenin sahâbeyi düşürerek doğrudan Hz. Peygamber’den rivayet ettiği rivayetler için âlimler, “sahâbe mürseli” lafzını kullanmaktadırlar. Bu ise Şu’be’nin “irsâl” yerine “tedlîs” lafzını kullandığı söylenebilir. Yine Şu’be, birçok rivayette tedlîsi zinadan daha kötü bir şekilde zem ederken, bir başka rivayette ise Abdullâh b. Avn ile Amr b. Mürre’nin dışında tedlîs yapmayan ehli hadisten birisini görmediğini¹⁶² belirtmekte ve bu durumun o dönemde normal olduğunu ifade etmektedir. Zira kaynakları incelediğimizde hicrî II. asrın ortalarına kadar tedlîsle ilgili herhangi bir zem ifadesinin kullanılmadığı ve Şu’be’nin de dile getirdiği üzere bu zamana kadar tedlîs yoluyla hadis nakletmede bir beis görülmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tedlîs hususunda ilk değerlendirmede bulunan ve tedlîsi zem eden muhaddislerin, başkalarının müdellis olarak itham edilmeleri, âlimlerin “tedlîs” kavramına farklı manalar yüklediği düşüncesini akla getirmektedir. Kanaatimizce “tedlîs” sözcüğünün hicrî II. asrın ortalarına kadar “munkatı” manasında kullanıldığı ve bu süreçten sonra ıstılah manasında kullanılmaya başlandığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim Şu’be’nin tedlîs hususunda farklı değerlendirmelerde bulunması bunu teyid etmektedir.

159 Kanaatimize İbn Adî onu itikadî görüşünden ötürü zayıf kabul etmiştir. İbn Adî, *Duafâ*, 7: 83.

160 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 5: 58; Zehebî, *Mizân*, 2: 425-426; el-Alâî, *el-Merâsil*, 112; Dumeynî, *et-Tedlîs*, 206-207.

161 İbn Adî, *Duafâ*, 1: 151.

162 el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdelîsin*, 33.

Yaptığımız tetkikler neticesinde Basralı müdellis râvilerin ekseriyetinin hadis rivayetinde ta'dîl lafızlarıyla tevsik edildiğinin sonucuna varılmıştır. Örneğin Nesâî'nin isimlerini zikrettiği râvilerin ekseriyeti münekkitle hadîs rivayetinde tezkiye edilmişlerdir. Sadece Meymûn b. Mûsâ ile Abbâd b. Mansûr'un hadîs rivayetlerinde durumları ihtilafli olmakla beraber münekkitle tarafından sika, sadûk, câzü'1-hadîs ve zayıf olarak değerlendirilmişlerdir.¹⁶³ Aynı şekilde İbn Hacer'in eserinde isimlerini zikrettiği şahıslardan sadece Ebû Osmân el-Basrî zayıf ve metruk; Ziyâd b. Meymûn ise metrûk ve kezzâb olarak cerh edilmiştir.¹⁶⁴ Yine İbn Hacer'in eserindeki Basralı müdellislerin beş tanesi birinci merteye, yedi tanesi ikinci merteye, on iki tanesi üçüncü merteye, üç tanesi dördüncü merteye ve üç tanesi de beşinci mertebeye zikredilmiştir.

Kanaatimizce isnâd sisteminin tam olarak uygulanmadığı ve tedlîsin ıstılah anlamında kullanılmadığı ilk dönemlerde Basralı râvilerin tedlîs yoluna başvurmalarının aldatmayı amaçlamadığını ve tedlîs yoluyla rivayette bulunanların münekkitle tarafından tenkid edilmediği söylenebilir. Bununla birlikte Basra'da tedlîs yapmakla itham edilen muhaddislerin birkaçı hariç, hadîs münekkitle sika ve hadîs rivayetine ehil kimseler olarak tevsik edilmektedirler. Ayrıca tedlîs yoluyla nakledilen rivayetlerin büyük bir kısmının farklı senedlerle muttasıl bir şekilde gelen asıllarının bulunması, Basralı müdellislerin tahdîs ettikleri rivayetlerin büyük çoğunluğunun güvenli olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmamız, râvinin cerhini ve rivayetlerinin de reddini gerektiren "tedlîs" yoluyla rivayette bulunmaya bazı Basralı râvilerin de başvurduğunu göstermiştir. Müdellis râvilerin zikredildiği kaynaklarda tedlîs yoluyla hadîs nakleden Basralı râviler olarak mezkûr kişileri tespit edebildik.

Basra'da müdellis olarak olarak itham edilen muhaddislerin büyük bir kısmı sika râvilerden, geri kalan az bir kısmı da zayıf râvilerden oluşmaktadır. Böyle bir bilgiye sahip olunması bu kişilerin aktardığı rivayetlere karşı ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla tedlîs yoluyla rivayette bulunan müdellislerin rivayetleri ele alınarak tedlîse başvurma sebebi, kul-

163 Haklarında bilgi için bkz. el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2: 18; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 86; 8: 237; İbn Hibbân, *Sikât*, 9: 173; İbn Adî, *Duafâ*, 5: 545.

164 Dumeynî, *et-Tedlîs*, 414; Özdemir, *Tedlîs*, 219-220.

landığı eda sîgaları ve şayet varsa hadis hocasının has metodu tespit edilmesi gerekir. Ayrıca tedlîs yapmakla itham edilen râviler için münekkitlerin ileri sürdükleri görüşler karşılaştırılarak zann-ı galip olanın tercih edilmesi daha yararlı olacaktır. Çünkü bazı âlimler tarafından tedlîs yapmakla itham edilen râvi, başka münekkitlerce tevsik edilmektedir. Dolayısıyla müdellis râvilerin naklettiği rivayetlerin toptancı bir şekilde reddedilmesi yerine temkinli yaklaşılarak irdelenmesinde fayda olacaktır. Sonuç olarak Basra'da tedlîs yoluyla rivayette bulunan müdellislerin çoğunun sika olarak vasıflandıkları ve naklettikleri rivayetlerinin de münekkitlerin ekseriyeti tarafından sahih ve müstakim kabul edildikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî. *Camiu't-Tahsil fî Ahkâmi'l-Merâsil*. Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1986.

Aşıkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: İFAV, 1997.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-Buldân*. Thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ. Beyrut: Mevsua'tü'l-Me'arif, 1987.

Bakır, Abdulhalık. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 108-111. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbü'd-Du'afâi's-Sağîr*. Thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.

Çuğbeyr, Ömer Abdülazîz. *el-Hasanü'l-Basrî ve Hadisühü'l-Mürsel*. Doktora Tezi, Câmia'tü's-Sind Kısmu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1987.

Dümeynî, Misfir bin Ğurmullah. *et-Tedlîsü fi'l-Hadîs Hakîkatuhû ve Aksâmuhû ve Ahkâmuhû ve Merâtibuhû ve'l-Mevsûfûne bih*. Riyad: y.y., 1992.

Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 262-264. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Fesevî (Besevî), Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *Kitabü'l-Ma'rife ve't-Târîh*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1410/2003.

Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullâh. *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ma'zem Hüseyin. Beyrut: Dâru İhyai'l-'Ulûm, 1977.

Halaçoğlu, Yusuf. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 112-114. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Halebî, Sibt İbn el-'Acemî eş-Şâfiî. *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müde'llisîn*. Thk. Yahya Şefik. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî. *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*. Thk. Adil Ahmed-Alî Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman er-Râzî. *el-Merâsil*. Thk. Şükrüllâh b. Nî'metullâh Kûçânî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Ta'rifu Ehli't-Takdîs bi Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlis*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, trs.

İbn Hibbân el-Büstî, Muhammed. *Kitabü's-Sikât*. Thk. Muhammed Abdu'l-Mü'id Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973.

İbn Hibbân el-Büstî, Muhammed. *Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn*. Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Sami'î, 2000.

İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebi'l-Ferec Abdirrahmân b. Ahmed. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. Thk. Nureddîn İtr. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Maslâh, 1978.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sikât*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Kahire: Matba' tu'l-Medîne, 1984.

İrâkî, Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zur'a Velîyuddîn. *Kitâbü'l-Müde'llisîn*. Thk. Re'fet Fevzî Abdülmuttalîb-Nâfiz Hüseyin Hammâd. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1995.

Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, "Dİs", *Lisânu'l-Arab*, 3: 64. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2008.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. *Tehzîbu'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.

Nâcî, Abdülcebbâr. *el-Medârisü'l-Târîhiyeti'l-İslâmiyye (Medresetü'l Basrati Enmûzecen)*. Beyrut: Merkezü'l-Âkâdemî li Ebhâs, 2013.

Nâcî, Abdülcebbâr. *Târihu'l-Hareketi'l-Fikriyye fi'l-Basrati fi'l-'Asri'l-İslâmî*. Basra: Dâru'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, 1991.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Tesmiyetü Meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. Ellezîne semî'a Minhum ve Zikrû'l-Müdüllisîn*. Thk. Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî. Mekke: Dâru'l-Âlem, 1423.

Özdemir, Veysel. *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 1. Baskı. Ankara: İlâhiyât, 2014.

Sâlih, Ahmed Ali. *et-Tanzîmâtü'l-İçtimâ'îyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra*. Bağdat: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1953.

Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*. Ankara: DİB, 1991.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esmâü'l-Müdüllisîn*. Thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasen Ensâr. Beyrut: Dâru Cil, 1992.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt, Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *Kitâbü'd-Duafâi'l-Kebîr*. Thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lami'n Nübelâ'*, Thk. Beşâr Avâd Ma'rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. Thk. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.